

УДК 323.2

<http://orcid.org/0000-0002-7536-1439>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.51235>

Г. Ю. Євтухова

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «САБОТАЖ» У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Зроблена спроба розглянути еволюцію поняття «саботаж» у вітчизняному політичному дискурсі. Методологічна невизначеність поняття робить його розмитим та недостатньо конкретним. Однією з причин такої ситуації є смислові розбіжності у використанні терміну у західному та вітчизняному політичному дискурсах.

Ключові слова: саботаж, модернізаційні процеси, конфлікт, неконвенційні форми політичної участі, контрреволюційний злочин.

А. Ю. Евтухова

ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ «САБОТАЖ» В ОТЕЧЕСТВЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Предпринята попытка рассмотреть эволюцию понятия «саботаж» в отечественном политическом дискурсе. Методологическая неопределенность понятия делает его размытым и недостаточно конкретным. Одной из причин такой ситуации являются разногласия в смысловом использовании термина в западном и отечественном политическом дискурсах.

Ключевые слова: саботаж, модернизационные процессы, конфликт, неконвенциональные формы политического участия, контрреволюционное преступление.

H. Y. Yevtukhova

THE GENESIS OF THE CONCEPT OF «SABOTAGE» IN THE NATIONAL POLITICAL DISCOURSE

There is an attempt to analyze the genesis of the concept of «sabotage» in the national political discourse. The concept is uncertain and it doesn't definite enough because of methodological indetermination. One of the reasons of such situation is the dispute about the correct use of the term in the Western and national political discourses.

Key words: sabotage, modernization processes, conflict, nonconventional forms of political participation, counterrevolution crime.

Постановка проблеми. Модернізаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві майже чверть століття, мають за мету побудову нової демократичної держави. Останні політичні події доводять

незавершеність та розмитість процесу демократизації політичної системи в цілому. З одного боку, слід констатувати розвиток структур громадянського суспільства – мобілізацію та активізацію політичної участі, з іншого – неефективність інститутів влади. В цьому контексті виникає проблема тиску суспільства на державні та владні інститути, які швидко втрачають свою ефективність та стабільність. Звідси виникає протиріччя між контролем з боку громадянського суспільства та владою, яке тягне за собою обмеження дій та прагнення до миттєвого ефекту владних рішень. В межах цього конфлікту в нестабільному українському суспільстві поряд з конвенційними стають реальними та дієвими неконвенційні форми політичної участі, до яких можна віднести саботаж як явище та саботування як дію. Відсутність обґрунтованого теоретико-методологічного аналізу цього явища дозволяє розглядати його незначущим або майже універсальним для деяких проявів спротиву, приводом для звинувачення і поясненням зриву або неефективності багатьох рішень тощо.

Аналіз актуальних досліджень. Різниця в інтелектуальній та політичній традиції політологічної науки дозволяє трактувати поняття «саботаж» досить широко. В класичних та сучасних теоріях конфлікту він згадується як прояв незадоволеності та реакції на будь-які (в тому числі і економічні) примуси. В зв'язку з тим, саботаж являє собою не тільки активні дії (тут саботаж згадується в синонімічному ряду з революціями, акціями протесту, диверсіями тощо), але й бездіяльність (поряд з політичною пасивністю та обструкціонізмом) та, навіть, як скрупульозне слідування нормі існуючих правил. Саботаж це і складова конфлікту (Р. Дарендорф, К. Боулдінг), і засіб протистояння пануючому політичному класу (В. Парето, Ж. Сорель та ін.), і відхилення від нормального перебігу подій (Д. Істон, С. Ліпсет, Д. Сандерс) та інше [5; 9; 10].

Одним з традиційних підходів в західній та вітчизняній політології є розглядання саботажу в теоріях політичної участі (А. Марш, М. Каазе та ін) [4; 6; 14]. Саботаж відноситься до неконвенційної форми участі, має

дестабілізаційний потенціал, внаслідок чого створює своєрідний рівень соціальної напруги. Не менш значущим є місце саботажу як міждисциплінарного поняття у теоріях управління, сучасній психології конфлікту, економіці та інших.

Аналіз поняття «саботаж» у сучасних теоріях дозволяє зробити декілька зауважень. По-перше, дефініція «саботаж» використовується в науковому обігу не рідко, але трактується по-різному, в залежності від процесів та явищ, що аналізуються. Або, навпаки, методологічна невизначеність поняття призводить до ситуації, коли близькі за змістом явища називаються різними термінами. По-друге, існують суттєві розбіжності у використанні терміну у західній та вітчизняній політичній традиції. Надмірна ідеологізація вітчизняної науки радянського періоду, тиск владних інститутів зводить поняття «саботажу» до злочинної дії контрреволюційного змісту. Наслідком цього є відсутність аналізу практично-політичного змісту саботажу як засобу політичної діяльності в його конкретно-предметних формах у вітчизняній науці.

Метою статті є аналіз еволюції поняття «саботаж» у вітчизняному політичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Саботаж, як метод спротиву людини несприятливим умовам існування, можна побачити майже протягом всієї історії людства. Але, вважається, що як масове явище, та, в наслідок цього, термінологічне визначення саботажу з'являється в епоху Нового часу. Криза феодалізму, розвиток нових буржуазних відносин, обмеження абсолютної монархії проходили нерівномірно на території Європейського континенту. Формування нових капіталістичних форм існування економіки було пов'язане з переходом від мануфактури до механізованого підприємства. Поява та впровадження машин та механізмів суттєво прискорювали процес праці, але, тим самим, знецінювали труд робітників та знижували рівень заробітної плати. Механізація робочого процесу перетворювала машини та механізми в ворогів робітників, що «крадуть їх хліб» та «вбивають їх самих».

Зниження заробітної плати, звільнення та безробіття стало поштовхом для початку активної боротьби робітників з ворогом – машиною та тими, хто активно модернізував свої підприємства.

Історичні події та поява саботажу як соціально-економічного явища обумовлюють його розглядання саме в цій площині. В теоріях модернізації епоха буржуазних революцій аналізується як час процесу трансформації традиційного суспільства, пов'язаного з народженням явища політичної участі. Вважається, що саме в цей період відбувається залучення у модернізаційний процес груп населення, що раніше ігнорувалися та розглядалися за такі, що не могли виявляти політичну активність взагалі [17].

Очевидним є те, що генеза будь-якого терміну, пов'язаного з політичними процесами, повинна розглядатися у безпосередньому зв'язку з тими історичними процесами та державами, в умовах, у яких вони виникають.

Так, політичний контекст терміну «саботаж» розкривається у його зв'язку з політичним режимом, за умов якого в літературі фіксується сама назва.

Але, не дивлячись на це, у західних політологічних теоріях дефініція «саботаж» частіше має недостатньо визначену політичну складову.

Так, в сучасних демократичних державах словники або довідкова література здебільшого роблять наголос або на економічній складовій саботажу, або на його військово-диверсійній природі. Так, Оксфордський словник, фіксує прояви саботажу, як навмисне зіпсування обладнання. Для констатації політичного саботажу в англійських словниках використовуються і інші терміни:

- «do-nothingism», що перекладається як пасивність, саботаж, обструкціонізм;
- «direct action» – прямі активні дії (страйки, саботаж, громадянська непокоря);

– «sin of omission» – невиконання своїх обов'язків, що є порушенням закону або посадовим злочином, саботаж, злочинна халатність [16].

Вітчизняна етимологія дефініції має іншу історію. Надмірної політизації термін «саботаж» набуває спочатку в працях В. Леніна та в політичній літературі того часу і, як слідство, фіксується в документах Радянської держави. Розвиваючи ідею К. Маркса про перманентну революцію, В. Ленін багаторазово звертається до поняття «саботаж» як методу спротиву буржуазії та тих, хто не сприймає революційні ідеї, тим самим змінюючи само поняття та додаючи йому політичний контекст. Особливо це відчувається в роботах напередодні революції 1917 року та після неї. Так, в роботі «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися» (вересень 1917 р.) поняття «саботаж» вживається автором з надмірним політичним наголосом: «повсюдний, систематичний, неухильний саботаж будь-якого нагляду, контролю та обліку...» або «сучасний, новітній, соціал-демократичний саботаж» [8, с. 157–159].

Слід зазначити, що в словниках, починаючи вже з 1917 року, термін «саботаж» стає прив'язаним до революції та революційних подій, а згодом, і до державного будівництва, та, навіть, до антифашистських рухів. Аналіз словників та довідкової літератури радянських часів українською та російською мовами доводить саме політичне тлумачення терміну «саботаж». Причому, можна констатувати той факт, що для періоду 1917–1919-х рр. російськомовні словники були більш детальними та інформативними. Останній факт був пов'язаний з тим, що, як стверджують фахівці, кількість термінологічних словників була невелика і «вони склалися похапцем, щоб задовольнити нагальну потребу, а їхнім упорядникам часто-густо бракувало лексикографічних знань» [15].

Так, у «Стислому політичному словнику» (1917 р.), саботаж трактується як «зіпсування матеріалів, машин та ін. під час страйку – з метою примусити підприємця піти на поступки». Політичне розуміння підкреслюється лише вживанням слова «страйк». Вже у 1923 р. в трактовці

терміну з'являється ще більш виразний політичний наголос: «саботаж – умисне недбале виконання роботи з метою заподіяння шкоди підприємцю (з боку робочих) або уряду (з боку ворожих елементів)». У «Популярному політичному словнику» 1925 року термін «саботаж» вже отримує конкретне політичне пояснення: «...саботажем займалися після Жовтневої революції чиновники, намагаючись зірвати владу Рад». «Загальнодоступний політичний словник», того ж 1925 р., ще більш посилює та розширює поняття «саботажу» в політичний бік, дорівнюючи його до проявів громадянської війни. В ньому підкреслюється: «саботаж...кепська робота... Зіпсування під час страйків знарядь виробництва та майна підприємця с метою примусити його піти на поступки. Після повалення влади буржуазії...численні чиновники, інженери, службовці та ін. ... матеріально субсидовані деякими промисловцями... відмовлялись... працювати задля нової влади. Це було одним з різновидів громадянської війни». Показово, що в словниках за часів НЕПу, політична складова терміну «саботаж» не зникає зовсім, але суттєво скорочується [11].

Найбільшого ідеологічного впливу зазнала трактовка терміну «саботаж» у Великій радянській енциклопедії, випуск якої тривав майже 24 роки. Саботаж тлумачиться у трьох значеннях – звичайний, контрреволюційний та антифашистський. Звичайний визначається як: «під час миру, у буржуазних умовах форма спротиву неорганізованих робітників проти окремих підприємців...». Контрреволюційний саботаж – як різновид карного злочину, спрямований проти трудящих: «свідоме невиконання визначених обов'язків або навмисне недбале їх виконання с метою підриву промисловості, транспорту, сільського господарства або послаблення влади радянського уряду та діяльності державного апарату». Антифашистський саботаж розглядається як супротив фашистській окупації та майже дорівнюється диверсійній діяльності на захоплених територіях [1; 2].

Таке тлумачення терміну «саботаж» майже нівелює його економічну складову, дає можливість вживання, перш за все, у політичному сенсі.

Характерно, що поряд з тлумаченням самого терміну до 40-х років обов'язково додається пояснення з характеристикою поточної політичної ситуації. Так, в 4-х томному словнику Д. Н. Ушакова, поряд з визначенням, можна прочитати: «саботаж чиновників старих міністерств, організований есерами і меншовиками, був зламаний і ліквідований. Була організована ВНК по боротьбі з контрреволюцією і саботажем...». У політичному словнику того ж року поняття «саботаж» прямо пов'язано з відмовою виконувати владні закони, розпорядження та заходи [12].

На відміну від політичної літератури, в довідниках іноземних слів радянської доби, тлумачення терміну «саботаж» майже не містить політичного контексту. Саботаж в них визначається як: «навмисний зрив роботи шляхом повного усунення від неї або формального, безініціативного виконання її при дотриманні зовнішньої видимості».

Навпаки, юридичні словники початку 50-х років пов'язують термін «саботаж» зі злочинами проти радянської влади, з контрреволюційною діяльністю, наголошуючи, що суб'єктом саботажу може бути тільки «ворог народу». Вживаність терміну «саботаж» у контрреволюційному контексті ще більше віддаляє його від початкового тлумачення явища спротиву робітників проти роботодавців.

Зв'язок між поняттями «саботаж», «шкідництво», «ворог народу», «контрреволюційний злочин» помітний не тільки у довідковій літературі радянських часів. У карному законодавстві відбивається розуміння цих понять, як найтяжчих злочинів того часу. Починаючи з Декрету про ВНК, саботаж, як контрреволюційний злочин, фіксується у всіх кодексах в межах статті 58 аж до виключення її із обігу в 50-х роках ХХ ст. У карному кодексі РСФСР 1926 р., у розділі державних злочинів, саботаж кваліфікується як злочин однопорядковий з «економічною контрреволюцією» (ст.58.7.) [13]. Вхідження цього злочину в ранг контрреволюційних фіксується і наступних редакціях кодексів КК РСФСР (ст.58) та відповідно у кодексах КК УРСР (ст.54). За нього передбачено покарання у вигляді позбавлення волі не менш

як на 1 рік, з конфіскацією всього або частини майна, аж до вищого заходу соціального захисту – розстрілу з конфіскацією майна.

До речі, покарання за саботаж існувало не тільки у Радянському Союзі. Так, у главі 105 кодексу США «SABOTAGE», всі 7 параграфів детально характеризують саботаж як дії диверсійного характеру спрямовані проти обороноздатності країни [7].

У 60-х, 70-х роках ХХ ст. тлумачення терміну «саботаж» у довідковій літературі було декілька пом'якшене, але політичний контекст залишається. У Великій радянській енциклопедії 1975 року констатується факт, що саботаж, як самостійний злочин в СРСР, майже не існує та був виключений з юридичних норм. [3]. Сучасні словники трактують саботаж (від фр. «sabotage», від фр. «saboteur» – стукати черевиками) здебільшого виходячи зі сфери застосування цього феномену, роблячи наголос на сфері використання поняття: лінгвістичного, економічного, політичного тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, невизначеність та концептуальна розмитість терміну «саботаж» у сучасній вітчизняній політичній традиції має історично-правові коріння. За часів СРСР термін «саботаж» не тільки відчув на собі вплив радянської ідеологічної машини, але й отримав майже інше звучання – перетворившись з явища професійного спротиву на контрреволюційний злочин проти радянської влади.

Така еволюція терміну дозволяє дуже широкі його трактовки – від девіантної трудової поведінки та політичного явища до карного злочину. Саме тому не викликає сумніву той факт, що за умов тоталітаризму на вживаність терміну «саботаж» впливає ідеологія держави, роблячи його ще менш визначеним та більш розмитим.

Модернізація українського суспільства потребує всебічного аналізу політичної поведінки та політичної участі всіх акторів політичного процесу. Концептуалізація саботажу, з точки зору його практичного використання у політичній сфері, розглядання його, як засобу політичної діяльності

дозволить краще зрозуміти та передбачити наслідки можливих кризових і конфліктних ситуацій сучасного нестабільного українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая советская энциклопедия / [глав. ред. О.Ю. Шмидт]. — [1 - е изд.]. — Т. 50 : Ручное огнестрельное оружие — Серицит. М. : Изд-во Советская энциклопедия, 1944. — 690 с.
2. Большая советская энциклопедия / [глав. ред. Б.А. Введенский]. — [2 - е изд.]. — Т. 37 : Рона — Самойлович. — М. : Изд-во Большая советская энциклопедия, 1955. — 672 с.
3. Большая советская энциклопедия / [глав. ред. А.М. Прохоров]. — [3 - е изд.]. — Т. 22: Ремень – Сафи. — М. : Изд-во Большая советская энциклопедия, 1975. — 628 с.
4. Гончаров Д.В. Теория политического участия / Д.В. Гончаров. — М. : Высшая школа, 1997. — 250 с.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликту [Электронный ресурс] / Р. Дарендорф. — Режим доступа : http://ecsocman.hse.ru/data/968/645/1216/019_darendorf.pdf.
6. Кааза М. О политическом действии и не только [Электронный ресурс] / М. Кааза. — Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/308/>.
7. Кодекс законов США [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I/chapter-105>. — Заголовок с экрана.
8. Ленін В.І. Повне зібрання творів: у 55 тт. / Ленін В.І. — Т. 34. — К. : Політвидав України, 1973. — 590 с.
9. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник / М. І. Пірен. — К. : МАУП, 2003. — 360 с.
10. Примуш М. Конфліктологія [Електронний ресурс] / М. Примуш. — К. : Професіонал, 2006. — 288 с. — Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/category/24/318/86/>.
11. Популярный политический словарь / [под ред. Б.М. Ельцина]. — Л. : Рабочее издание «Прибой», 1927. — 352 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://sites.google.com/site/collectosao/11-anticommunism-museum/11-19-internal-wrecking/2-vreditelstvo-v-slovarah>.
12. Словарь Д.Н. Ушакова : в 4 тт. — М. : Гос. институт «Советская энциклопедия», 1935 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://litopys.org.ua/rizne/polit1940.htm>. Заголовок с экрана.
13. Уголовный кодекс РСФСР [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/261122.htm>.
14. Чемшит А.А. Государственная власть и политическое участие / А.А. Чемшит. — К.: Украинский центр духовной культуры, 2004. — 528 с.
15. Шевельов Ю. Українська мова в 1900 – 1941: стан і статус [Електронний ресурс] / Шевельов Ю. — Режим доступу : http://movahistory.org.ua/wiki/Шевельов_Ю._УКРАЇНСЬКА_МОВА_В_1900-1941:_Стан_і_статус.
16. Meaning of SABOTAGE in English [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://slovar-vocab.com/english/oxford-vocab/sabotage-6727831.html>. — Назва з екрану.
17. Huntington S.P. The Political Modernization of Traditional Monarchies / S.P. Huntington // Daedalus. — 1966. — № 95. — P. 763—768.